

УДК 81'373 [811.161.2+811.111]:81-115
DOI <https://doi.org/10.32782/folium/2025.6.28>

ПОЛІПАРАДИГМАЛЬНИЙ ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З КОМПОНЕНТОМ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗБРОЇ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Наталія Тодорова

*кандидат філологічних наук, доцент,
Військова академія (м. Одеса)
ORCID ID 0000-0003-2520-2517
sunshinenew@ukr.net*

Олег Бриндак

*кандидат історичних наук,
Військова академія (м. Одеса)
ORCID ID 0009-0009-8571-5091
olgerdod@gmail.com*

Ключові слова: *фразеологічні
одиниці, зброя, зіставний
аналіз, поліпарадигмальний
підхід, англійська мова,
українська мова.*

Статтю присвячено поліпарадигмальному зіставному аналізу фразеологічних одиниць з компонентом на позначення зброї в англійській та українській мовах задля встановлення їхніх спільних та відмінних структурних, семантико-граматичних та мотиваційних характеристик. Поліпарадигмальний підхід пропонованого дослідження вимагає комплексного застосування загальнонаукових та спеціальних лінгвістичних методів для вирішення поставлених завдань. Матеріалом зіставної розвідки слугують англійські та українські фразеологічні одиниці, у складі яких виявлено лексему на позначення зброї, а саме загального поняття зброя та її різновидів. Зіставний аналіз структури та компонентного складу фразеологічних одиниць виявив, що в обох мовах найвищої продуктивності набувають лексеми на позначення холодної зброї. Особливістю компонентного складу англійських фразеологічних одиниць є ширше представлення номенів вогнепальної зброї. Також, в обох мовах дієслівні фразеологічні одиниці є найчисленнішим семантико-граматичним розрядом, хоча найпродуктивніша синтаксична модель дієслівних фразеологічних одиниць в англійській мові є V+N, а в українській – V+Prep+N. Характерною відмінністю англійської фразеологічної мікросистеми є вища продуктивність субстантивних фразеологічних одиниць, а української – адвербіальних. Зіставлення семантики досліджуваних фразеологічних одиниць, встановило високу представленість процесуальних фразеологічних одиниць в обох мовах як спільну характеристику. Особливістю англійської мови є чисельність і семантичне різноманіття предметних фразеологічних одиниць, а української – якісно-обставинних. У результаті зіставлення мотиваційних типів фразеологічних одиниць з компонентом на позначення зброї встановлено квантитативну перевагу фразеологічних одиниць пропозиційно-диктумного типу мотивації в обох мовах. В англійській мові переважають фразеологічні одиниці асоціативно-термінального типу мотивації відносно української. Фразеологічні одиниці інтеграційно-порівняльного типу мотивації зафіксовано лише в українській мові. Результати проведеного аналізу закладають перспективи подальшого зіставного вивчення інших фразеологічних мікросистем в англійській та українській мовах.

POLYPARADIGMAL COMPARATIVE ANALYSIS OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH A COMPONENT DENOTING WEAPON IN ENGLISH AND UKRAINIAN

Nataliia Todorova

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Odesa Military academy*

Oleh Bryndak

*Candidate of Historical Sciences,
Odesa Military academy*

Key words: *phraseological units, weapons, comparative analysis, polyparadigmatic approach, English language, Ukrainian language.*

The article focuses on the polyparadigmatic comparative analysis of the phraseological units with a component denoting weapon in the English and Ukrainian languages in order to define their common and distinctive structural, semantic-grammatical, and motivational characteristics. The polyparadigmatic approach of the proposed research required the application of general scientific and special linguistic methods to solve the tasks set. The material for comparative research was English and Ukrainian phraseological units, in which structure a lexeme denoting weapon was found, namely the general concept of weapon and its varieties. A comparative analysis of the structure and the components of the phraseological units revealed that in both languages, the highest productivity was achieved by lexemes denoting cold weapons. The structural peculiarity of English phraseological units was a wider representation of lexemes denoting fire weapons. Also, in both languages, verbal phraseological units turned out to be the most numerous semantic-grammatical category, although the most productive syntactic model in English was V+N, and in Ukrainian was V+Prep+N. The peculiarity of the English phraseological microsystem is the higher productivity of substantive phraseological units, and the characteristics of the Ukrainian phraseological microsystem was a high quantity of adverbial phraseological units. The comparison of the semantics of the phraseological units determined a high representation of procedural phraseological units in both languages as a common characteristic. The feature of the English language is the number and semantic diversity of objective phraseological units, and in the Ukrainian language qualitative-circumstantial phraseological units are wider presented. As a result of comparing the motivational types of phraseological units with the component denoting weapon, the quantitative advantage of the phraseological units of the propositional-dictumative type of motivation in both languages was established. In English, the phraseological units of the associative-terminal type of motivation prevail, and the phraseological units of the integrative-comparative type of motivation are found only in Ukrainian. The results of the analysis provide prospects for further comparative studies of other phraseological microsystems in the English and Ukrainian languages.

Вступ. У межах антропоцентричного спрямування сучасної лінгвістичної науки особливої актуальності набувають зіставні дослідження фразеологічних систем віддалено споріднених мов на основі методики поліпарадигмального підходу. Інкорпоруючи послідовні етапи концептуального, власне мовного і психолінгвістичного аналізів (Терехова, 2018: 246), зазначений підхід уможлиблює проведення комплексного багаторівневого вивчення фразеологічних мікросистем окремих мов з метою виявлення їх універсальних закономірностей і національно-специфічних

властивостей, набуття новітніх знань про фразеологічну вербалізацію об'єктивного світу окремими етносами та образотворчого потенціалу лексичних одиниць певної семантики. Саме тому парадигматичні об'єднання фразеологічних одиниць (далі ФО), компоненти яких належать до окремих тематичних груп, становлять значний науковий інтерес для сучасних зіставних студій. Зокрема, об'єктом зіставного аналізу поставали українські та англійські ФО з компонентом на позначення неживої природи (Запужняк, 2020), компонентом-зоонімом (Панченко,

2014), компонентом-онімом (Чаєнкова, 2021), гастрономічним компонентом (Палій, Яницька, 2022), найменуванням професій (Лисенко, 2012; Пономарьова, 2020), музичним компонентом (Одарчук, Трушковська, 2023), гендерним компонентом (Кульчицька, Дречевич, 2023) тощо. Попри значний доробок у сучасній вітчизняній лінгвістиці комплексному зіставному аналізу не піддавалися англійські та українські ФО з компонентами військової лексики, а саме лексемами на позначення зброї, що становить вагому теоретичну та практичну значущість для викладання англійської мови у вищих військових навчальних закладах.

Отже, мета запропонованої розвідки полягає у проведенні поліпарадигмального зіставного аналізу ФО з компонентом на позначення зброї в англійській та українській мовах задля встановлення їхніх спільних та відмінних структурних, семантико-граматичних та мотиваційних характеристик.

Матеріал і методи дослідження. Корпус досліджуваного матеріалу становлять 103 ФО (54 англійські і 49 українські), вилучені шляхом суцільної вибірки з друкованих та електронних лексикографічних джерел за ознакою наявності у їх структурі лексичного компонента на позначення зброї, а саме, загального поняття *зброя* та її різновидів. Зважаючи на комплексність та поліпарадигмальність поставленого завдання, задля його реалізації була застосована низка загальнонаукових та спеціальних лінгвістичних методів. Зокрема, методи *аналізу* і *синтезу*, *індукції* та *дедукції*, операції *визначення* та *класифікації* залучались для обробки і систематизації емпіричного матеріалу. Прийом *внутрішньої інтерпретації* уможливив розподіл ФО за семантико-граматичними розрядами, а методика *безпосередніх складників* дозволила побудувати їх найпродуктивніші синтаксичні моделі. Семантика ФО досліджувалася із залученням *компонентного аналізу* та *аналізу словникових дефініцій*, мотивація вивчалася за методикою *когнітивно-ономасіологічного аналізу*. В основу виявлення спільних та відмінних характеристик досліджуваних фразеологічних мікросистем покладено *зіставний метод*. Комплексне викладення матеріалу і його достовірність забезпечили *описовий метод* і елементи *кількісного аналізу*.

Результати та обговорення. Зіставний аналіз структурних характеристик англійських та українських ФО з компонентом на позначення зброї дозволив виявити низку їхніх спільних та відмінних характеристик. Зокрема, дослідження їх компонентного складу встановило, що у структурі ФО обох мов найвищої кількісної представленості набувають лексеми на позначення холодної

зброї, утворюючи 44% ФО в англійській і 69% ФО в українській мові від загальної кількості досліджуваних одиниць: англ. *twist (or turn) the knife* ‘deliberately make someone’s grief or problems worse’ (Oxford dictionary of Idioms, 2004: 162), *have an axe to grind* ‘have a private, sometimes malign, motive for doing or being involved in something’ (Oxford dictionary of Idioms, 2004: 11), *to look daggers at someone* ‘to look at a person in a way which indicates great animosity’ (Renton, 1992: 411); укр. *підставляти / підставити голову* (лоб, лоба, себе / т. ін.) *під ніж і т. ін.* ‘ставити себе під загрозу, ризикувати бути вбитим, ризикувати життям’ (Фразеологічний словник української мови, 1993: 639), *піднімати (підіймати, підносити) / підняти (підійняти, піднести) сокиру проти кого, за кого – що і без додатка* ‘воювати з ким-небудь або наміряться вбити когось’ (Фразеологічний словник української мови, 1993: 636), *триматися на багнетах* ‘спиратися лише на військову силу’ (Фразеологічний словник української мови, 1993: 899). Більш того, в обох фразеологічних мікросистемах найпродуктивнішим виявився номен на позначення старовинного виду холодної зброї у вигляді двосічного прямого довгого клинка з рукояткою: англ. *fall on (one’s) sword* ‘to accept the responsibility or blame for a problem or mistake’ (Farlex Dictionary of Idioms, 2015), *to be a two-edged sword* ‘to involve both advantages and disadvantages of similar significance’ (Renton, 1992: 415), *to cross swords with someone* ‘to have a disagreement with another person’ (Renton, 1992: 415); укр. *брати / взяти меч в руки* ‘бути готовим до боротьби, війни або починати боротьбу, війну’ (Фразеологічний словник української мови, 1993: 50), *хапатися за меч* ‘виступати із зброєю в руках, починати збройну боротьбу’ (Фразеологічний словник української мови, 1993: 920), *висіти дамокловим мечем над ким – чим* ‘постійно загрожувати кому-, чому-небудь’ (Фразеологічний словник української мови, 1993: 103).

Відмінною характеристикою англійських ФО відносно українських є значна кількісна перевага у їх компонентному складі номенів вогнепальної зброї (40% відносно 12% в українській): англ. *go great guns* ‘perform forcefully, vigorously, or successfully’ (Oxford dictionary of Idioms, 2004: 132), *to bring out one’s biggest guns* ‘to use the most impressive persons or arguments’ (Renton, 1992: 412), *a scattergun approach* ‘an effort going here, there and everywhere, instead of being properly targeted’ (Renton, 1992: 412); укр. *хоч з гармати (гармат) стріляй* ‘хтось нічого не чує (перев. про дуже міцний сон)’ (Фразеологічний словник української мови, 1993: 867).

Враховуючи специфіку загального значення, їхню синтаксичну спеціалізацію та морфологічні

властивості структурних компонентів (Краснобаєва-Чорна, 2018: 62), досліджуванні ФО розподілені на чотири семантико-граматичні розряди: дієслівні, субстантивні, адвербіальні та ад'єктивні. В обох мовах кількісно переважають дієслівні ФО (52 % в англійській мові і 67% в українській). Різняться найпродуктивніші синтаксичні моделі у межах цього семантико-граматичного розряду. В українській мові найвищу продуктивність демонструє синтаксична модель *V+Prep+N*: укр. *брати / взяти на озброєння* 'використовувати що-небудь, користуватися чимсь у роботі, боротьбі, діяльності і т. ін.' (Фразеологічний словник української мови, 1993: 51), *брати / взяти на пушку* 'обманюючи, хитруючи, діючи нечесно, домагатися чого-небудь' (Фразеологічний словник української мови, 1993: 51). В англійській мові кількісно домінує синтаксична модель *V+N*: англ. *to spike someone's guns* 'to cause something to become useless' (Renton, 1992: 412), *to rattle sabres* 'threaten to take aggressive action' (Oxford dictionary of Idioms, 2004: 238).

Відмінною семантико-граматичною характеристикою англійських ФО з компонентом на позначення зброї є висока продуктивність субстантивних ФО відносно українських (37% відносно 4%). Синтаксична модель *Adj+N* є найпоширенішою серед англійських субстантивних ФО: англ. *a big gun* 'an important and influential person' (Oxford dictionary of Idioms, 2004: 24). Натомість в українській фразеологічній мікросистемі значно переважають адвербіальні ФО у зіставленні з англійськими (27% відносно 9%). Найчастотнішою синтаксичною моделлю виявилася модель *Prep+N*: укр. *до зброї* 'уживається як заклик до озброєння, виступу на боротьбу' (Фразеологічний словник української мови, 1993: 324).

Зіставний аналіз семантики досліджуваних ФО з'ясував, що серед чотирьох семантичних підтипів (процесуальні, якісно-обставинні, предметні та атрибутивно-предикативні) в обох мовах кількісно домінують процесуальні ФО на позначення процесу (52% в англійській мові і 67% в українській мові): англ. *to use all the weapons at one's disposal* 'to utilize all available advantages' (Renton, 1992: 415), *break a lance against or with one* 'ламати списи, сперечатися' (Англо-український фразеологічний словник, 2005: 156); укр. *стріляти (бити) з гармат по горобцях* 'затрачати непомірні, великі зусилля, волю там, де вони зайві, недоцільні' (Фразеологічний словник української мови, 1993: 867), *гострити (нагострювати, точити) ніж (ножа) на кого – що і без додатка* 'замишляти що-небудь, виношувати підступні плани проти кого-, чого-небудь' (Фразеологічний словник української мови, 1993: 193).

Особливістю семантики англійських ФО з компонентом на позначення зброї є значна чисельність і семантичне різноманіття предметних ФО відносно українських. Серед досліджуваних одиниць виявленні ФО на позначення людей, предметів, відносин між людьми, абстрактних понять: англ. *a gun for hire* 'to be a person willing to undertake assignments for a fee' (Renton, 1992: 412), *smoking gun (or pistol)* 'a piece of incontrovertible evidence' (Oxford dictionary of Idioms, 2004: 268), *passage of (or at) arms* 'a fight or dispute' (Oxford dictionary of Idioms, 2004: 214), *a chink in someone's armor* 'an opportunity to do something which otherwise could not be done' (Renton, 1992: 410).

Відмінною семантичною характеристикою ФО з компонентом на позначення зброї в українській мові є кількісна перевага одиниць якісно-обставинного підтипу, більшість ФО якого використовуються на позначення обставин дії: укр. *[як] палицею докинути* 'дуже близько' (Фразеологічний словник української мови, 1993: 258), *з-під палиці* 'не по своїй волі, з примусу' (Фразеологічний словник української мови, 1993: 604), *з щитом, з сл. повертатися, повернутися / т. ін.* 'переможцем' (Фразеологічний словник української мови, 1993: 971).

У результаті застосування процедур когнітивно-ономасіологічного аналізу (Селіванова, 2008) для вивчення мотивації ФО з компонентом на позначення зброї в обох мовах виявлено ФО пропозиційно-диктумного і асоціативно-термінального типів мотивації. Спільною мотиваційною характеристикою досліджуваних фразеологічних мікросистем є кількісна перевага ФО пропозиційно-диктумного типу мотивації (57% в англійській мові і 61% в українській мові), фразеологічне значення яких утворилося на основі об'єктивних знань про позначуване: англ. *to take up the cudgels for someone* 'to defend a person' (Renton, 1992: 411), *saber rattling* 'hints of retribution if certain conduct does not cease' (Renton, 1992: 414); укр. *здіймати / здійснити на багнеті (на багнет)* 'заколювати, убивати багнетом' (Фразеологічний словник української мови, 1993: 331), *ханатися за шаблю* 'виступати із зброєю в руках, починати збройну боротьбу' (Фразеологічний словник української мови, 1993: 920).

Відмінною рисою мотивації англійських ФО є квантитативна перевага ФО асоціативно-термінального типу мотивації у зіставленні з українськими (45% англійських ФО відносно 24% українських ФО): англ. *an old battle-ax* 'a hostile woman' (Renton, 1992: 410), *a loose cannon* 'a unpredictable person or thing likely to cause unintentional damage' (Oxford dictionary of Idioms, 2004: 178), *a shotgun wedding/marriage* 'a marriage that is arranged very quickly because the woman is going to

have a baby' (Cambridge International Dictionary of Idioms, 2002: 349).

Особливістю української фразеологічної мікросистеми є виявлення ФО з компонентом на позначення зброї інтеграційно-порівняльного типу мотивації (14%), який відсутній серед досліджуваних англійських ФО. В основі зазначеного типу мотивації ФО лежить порівняння: укр. як із дишла гармата 'дуже поганий, нікудишний' (Фразеологічний словник української мови, 1993: 170), як (мов, ніби і т. ін.) ніж [гострий] у серце (у горло) перев. кому, для кого 'що-небудь дуже неприємне, дуже вражає, спричиняє душевний біль або взагалі викликає негативні емоції у кого-небудь' (Фразеологічний словник української мови, 1993: 551), як (мов, ніби і т. ін.) з гармати, з сл. гукнути, викрикувати і т. ін. 'дуже голосно' (Фразеологічний словник української мови, 1993: 170).

Висновки. У результаті проведення поліпарадигмального зіставного аналізу ФО з компонентом на позначення зброї в англійській та українській мовах виявлено їхні спільні та відмінні структурні, семантико-граматичні та мотиваційні характеристики. У структурі ФО обох мов найвищою продуктивністю набувають номени холодної зброї, лексеми на позначення вогнепальної зброї є ширше представленими у складі ФО англійської мови відносно української. В обох мовах кількісно переважають дієслівні ФО, хоча найпродуктивніші синтаксичні моделі у межах зазначеного семантико-граматичного розряду різняться. В англійській мові вищу продуктивність демонструють субстантивні ФО, в українській – адвербіальні. Відносно семантики досліджуваних ФО, спільною рисою досліджуваних фразеологічних мікросистем є висока представленість процесуальних ФО. Відмінною в англійській мові є чисельність і семантичне різноманіття предметних ФО, в українській – якісно-обставинних. Спільною мотиваційною ознакою зіставлених фразеологічних мікросистем є квантитативна перевага ФО пропозиційно-диктумного типу мотивації. В англійській мові мають перевагу ФО асоціативно-термінального типу мотивації у зіставленні з українською, а ФО інтеграційно-порівняльного типу мотивації виявлені лише в українській мові. Результати проведеного аналізу закладають перспективи для подальших зіставних розвідок інших фразеологічних мікросистем англійської та української мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Запихляк, І. (2020). Структурні особливості адвербіальних фразеологізмів з компонентом на позначення неживої природи в англійській та українській мовах. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 28, Т. 2, С. 17–24. <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/28.208626>
2. Краснобаєва-Чорна, Ж. (2018). Фраземіка та фраземографія в сучасній лінгвопарадигмі: підручник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів. Вінниця, 200 с.
3. Кульчицька, О., & Дречевич, Р. (2023). Англійські та українські фразеологічні одиниці з гендерним компонентом у ракурсі проблеми сексизму. *Folium. Спецвипуск*, С. 86–91. <https://doi.org/10.32782/folium/2023.3.12>
4. Лисенко, Л. О. (2012). Порівняльний аналіз фразеологічних одиниць з компонентом – найменуванням особи за професією (на матеріалі англійської та української мов). *Наукові записки КДПУ. Серія: Філологічні науки*, Вип. 105, ч. 1, С. 67–71.
5. Одарчук, Н., & Трушковська, А. (2023). Семантико-структурні особливості англійських та українських фразеологізмів із музичним компонентом: порівняльний аспект. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 61, том 3, С. 115–120. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/61-3-18>
6. Палій, В., & Яницька, О. (2022). Культурний та історичний код фразеологізмів з гастрономічним компонентом у англійській, українській та французькій мовах. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*, 49, С. 171–176. <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2022.49.24>
7. Панченко, О. І. (2014). Фразеологізми з компонентом-зоонімом в українській та англійській мовах. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Т. 27 (66), № 1, С. 111–114.
8. Пономарьова, О. А. (2020). Фразеологічні одиниці з компонентами на позначення сільськогосподарських професій: структурно-семантичні та оцінні характеристики. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Том 31 (70), № 2, Ч. 3, С. 34–39 <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.2-3/06>
9. Селіванова, О. О. (2008). Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 712 с.
10. Терехова, С. І. (2018). Поліпарадигмальна методологічна основа сучасних лінгвістичних досліджень координат комунікації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. № 32, Т. 1, С. 244–246.
11. Чаєнкова, О. К. (2021). Фразеологічні одиниці з компонентом-онімом Бог (на матеріалі української, турецької та англійської мов). *Вчені*

записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Том 32 (71), № 4, Ч. 2, С. 157–162 <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.4-2/26>

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Англо-український фразеологічний словник (2005) / уклад. Л. Т. Баранцев. Київ : Т-во «Знання», КОО, 1056 с.
2. Фразеологічний словник української мови (1993) / уклад. В.М. Білоноженко та ін. Київ, 984 с.
3. Cambridge International Dictionary of Idioms (2002) / ed. by E. Walter. Cambridge: Cambridge University Press, 587 p.
4. Farlex Dictionary of Idioms (2015). Farex. URL: <https://idioms.thefreedictionary.com> (Last accessed 15.03.2025)
5. Oxford dictionary of Idioms (2004) / edited by J. Siefring. NY: Oxford University Press Inc., 340 p.
6. Renton, N. E. (1992). *Metaphorically Speaking: A Dictionary of 3.800 Picturesque Idiomatic Expressions*. NY: A Time Warner Company, 528 p.

Отримано: 27.03.2025

Прийнято: 22.04.2025